

УДК [821.161.2-1/343.09]-054.7

Варданян М. В.,

кандидат філологічних наук, доцент, помічник ректора,
Криворізький державний педагогічний університет
pm_rectora@kdpu.edu.ua

НАЦІОНАЛЬНА АРХЕТИПНА ОБРАЗНІСТЬ У ВІРШОВАНИХ КАЗКАХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Анотація

У статті розглядаються віршовані казки письменників української діаспори, зокрема І. Багряного, Р. Завадовича, І. Наріжної та Л. Полтави. В основі аналізу теорія архетипів. У роботі архетипи розглядаються як патерни поведінки, прийнятої у культурі українців. У казках визначено такі національні архетипи: матері-Батьківщини, Визволителя, ворога. Зазначені архетипи в аналізованих художніх текстах виражаються в образах України, козачка-лицаря, дівчини-спасительки, Чародія-лиходія. Через казку письменники транслиували українські архетипні цінності юному читачу.

Ключові слова: дитяча література, українська діаспора, архетип, казка, патерни поведінки.

Summary

This article investigates verse fairy tales of Ukrainian Diaspora writers, such as I. Bagryanyi, R. Zavadovych, I. Narizhna and L. Poltava. The analysis is based on the theory of archetypes. This paper represents archetypes as behavior patterns, adopted in Ukrainian culture. The following national archetypes are defined in the fairytales: the Motherland, the Liberator, and the Enemy. The indicated archetypes in the analyzed texts are shown in the images of Ukraine, the Cossack-knight, the Girl-rescuer, and the Wizard-villain. The writers broadcast Ukrainian archetype values to the young reader by means of the fairy tale.

Key words: children's literature, Ukrainian Diaspora, archetype, fairy tale, behavior patterns.

Дитяча література української діаспори широко представлена жанром казки. Попри свій розважальний елемент у казках віддавна містилися моральні, етичні цінності та погляди на людину і світ. З усіх часів, за різних письменників у казку закладалися архетипні патерни поведінки, засвоєння яких допомагає юному читачу ідентифікуватися самому серед інших, виокремити свою іншість та приналежність до культури свого народу. Останні питання є актуальні сьогодні, за часів, коли відбувається зміна векторів у системі національного виховання та відповідно формування якісного продукту для дитячого читання. У цьому плані література для дітей та юнацтва української діаспори може послугувати міцним підґрунтям.

За мету у цій розвідці ставимо розглянути образи віршованих казок письменників української діаспори, що тяжіють до національних архетипів. Спробуємо простежити реалізацію цих національних архетипів у чотирьох віршованих казках письменників української діаспори, зокрема І. Багряного, Р. Завадовича, І. Наріжної, Л. Полтави.

За методологію беремо теорію архетипів К. Г. Юнга та практику визначення етнокультурних архетипів А. Нямцу.

Зазвичай у казках, за К. Г. Юнгом (“Феноменологія духу в казках”), конкретизуються архетипи, що становлять автономні змісти несвідомого та продукують у кожному поколінні повторення одних і тих же переживань. Поряд із архетипами як окремими системами у психіці особистості визначаються етнокультурні архетипи, які, за А. Нямцу, становлять константи національної духовності, при актуалізації яких етнічний культурний досвід включається у новий історичний контекст, виражаючи не лише минуле, а й мрії народу про майбутнє [3, 20].

Вияви національної духовної культури українців представлені у казках письменства українського зарубіжжя, які умовно поділяємо на кілька груп. До першої і чисельної групи можна віднести авторські переробки народних казок. Це такі – І. Качуровський “Пан Коцький”, Б. Лепкий “Про діда, бабу і качечку кривеньку”, “Про лиху мачуху, сирітку Катрусю, чорну кицьку, дванадцять розбійників і про князенка з казки”, “Про дідову дочку Марусю і про бабину Галюсю”, “Казка про Ксеню і дванадцять місяців”, О. Мак збірка “Призабуті казки”. Актуалізуючи народну творчість, митці не лише відкривали світ українськості, а й прагнули прищепити народні цінності, мораль українців – любов до праці та України, повагу до інших.

Другу групу становлять авторські казки, що можна об’єднати за тематичним принципом народних казок про тварин. Казки мають як віршовану, так і прозову форму. Майстром віршованої казки у цій групі є О. Олесь з трилогією казки-п’єси “Бабусина пригода”, “Бабуся в гостях у Ведмедя”, “Ведмідь у гостях у Бабусі”, в яких відтворено єднання світів людини і природи. Прозою писали казки І. Савицька “Де найкраще місце на світі?”, “Казка про сліпеньке ластів’ятко”, “Про боязливого зайчика та хитру лисичку”, К. Перелісна “Рак-неборак”, “Співаки”, в яких через образи тваринного світу письменниці говорять із юним читачем про рідний дім, сімейну підтримку, дружбу, взаємодопомогу.

Історична тематика є провідною в творчості письменників української діаспори. Тож, історичні казки представляють третю групу. Назвемо їх: Р. Завадович “Коли сходить сонце...”, О. Мак “Як Олег здобув Царгород”, “Аскольд і Дир та київські князівни”, М. Погідний “Гетьманська булава”, Л. Храплива-Щур “Ластівочка”, “Козак Невмирака”. У цій групі домінантними жанротвірними чинниками ставали образи видатних історичних постатей, або ж сюжети на історичні події, що часто возвеличувалися в народних легендах чи літописах. Автори героїзували минуле, щоб підкреслити ідею прадавності українського роду.

У цьому неповному переліку творів бракує ще віршованих казок про сімейні цінності (Р. Завадович “Пригоди гнома Ромтомтомика”), казок-притч (Н. Мудрик-Мриц “Веселковий рушник”), чарівних казок

(М. Погідний “Марійка Лебідка – Лісова квітка”). Не всі вони мають щасливу кінцівку, але кожен читач винесе з них свій урок. Адже, тема чи образ у казках письменників української діаспори торкаються життєвіту українців, зокрема і на рівні архетипному.

Свого часу Д. Чуб (Нитченко), розглядаючи літературну спадщину І. Багряного, написав: успіх письменника не лише в таланті та працьовитості, а й в тому, що “всі його твори написані на теми боротьби нашого народу проти окупанта, на болючі теми нашої дійсності” [7, 231]. Все це на рівні символу, алегорії, архетипу наявне і в його “дитячих” творах “Телефон” та “Казка про лелек та Павлика-мандрівника”, які згадує критик у своїй праці. Спільні риси національної архетипної образності спостерігаємо як у казках І. Багряного, так і “Казці про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море” Л. Полтави, “Хлопці з зеленого бору” Р. Завадовича (Р. Роляника), “Як зла царівна предоброю стала” І. Наріжної. Зокрема, йдеться про національні архетипи матері-Батьківщини, Визволителя та ворога, що єднає ці казки.

Провідним жанротвірним чинником казки є конфлікт, в основі якого протиставлення добра / зла. Як правило, він щасливо розв’язується і перемагає добротворче начало. Ця жанрова вимога відповідала настроям українських експатріантів І. Багряного, Р. Завадовича, І. Наріжної, Л. Полтави, які на чужині сумували за Україною та глибоко переймалися її долею через упроваджену радянською владою політику. Як твердив К. Г. Юнг, письменники звертаються до міфологічних фігур, аби знайти для своїх переживань відповідний образ [8, 129]. У цьому випадку в образі України втілений архетип матері-землі (матері-Батьківщини), який посідає першорядне місце серед етнокультурних архетипів українського народу. Саме любов до України стає ядром віршованих казок вказаних авторів. Це ядро створює навколо себе констеляції переживань, що вміщують важливі події національної історії та позитивне ставлення до власних героїв. Дитина, на яку проектується казки, має проїнятися такою емоційно зарядженою ідеєю, асоційованою із патріотизмом.

Так, у “Казці про лелек та Павлика-мандрівника” І. Багряного з архетипом матері-Батьківщини сполучне почуття прив’язаності до рідної землі. Її святість передається сталими українськими рецептивними образами: золоті та сині широкі степи, біленькі хати, сади строкаті, сині гори, ластівки, пісні пташині, лелечині гнізда, червоні маки, сині волошки, тополі, левади, поля, зелені луки, голубі озера, Чорне море. Ці почуття підсилюються контрастним зображенням Африки, до якої подорожує головний герой Павлик. Розчарувавшись у далекій країні, хлопчик усвідомив найголовнішу істину про рідну Батьківщину, що стає лейтмотивом твору: “Ой, немає краще, як на Україні!” [1, 42]. Повернення Павлика зі страждальної подорожі в чужому світі до рідної домівки

асоціюється з мотивом про блудного сина: “Повертайсь, бурлаче, / Годі мандрувати, / Бо скучає батько / І скучає мати / Час уже додому / З мандрів повертати” [1, 33], – що спонукає дитину-читача до поведінкового вибору. Відтак І. Багрянний, за канонами жанру, який передбачає повчальність, доводить, що основою духовного життя є рідна земля, а збереження її надбань – то запорука майбутнього України.

Схожою є ідея прозової казки К. Перелісної “Три правди”. У ній авторка зображує мудрого князя, який відправляє своїх синів чужиною у пошуку істини: “чия хата найкраща?”, “кому правди не можна казати?”, “хто господар моєї крові?” [4, 6–8]. Як цього вимагає жанр казки, князівські сини долають всі перешкоди, ув’язнення, спокуси, випробування та віднаходять правду в служінні своєму народові. Власне, сама казка містить елементи міфу про зміну поколінь. У К. Перелісної сини засвоїли та примножили досвід їхнього батька-князя. Мудрі, справедливі, саможертвні правителі, які люблять свою країну, людей, можуть дати гідний відсіч ворогові – то одвічне прагнення українців. Авторка через фантастичні образи (чарівника, гірського царя, татарського хана) та алегорію (темного лісу, шляху, колючого терену) протиставляє неволі, зраді, підступництву такі цінності як самопожертва та любов до рідного краю і свого народу.

З архетипом доброї матері-землі у його образних вираженнях пов’язаний архетип ворога, що розкриває уявлення народу про недоброзичливців України, які постійно зазіхають на її свободу. Так, у казці “Хлопці з зеленого бору” Р. Завадович (Роляник) розмірковує про війну, що має два лика – загарбництво, лихо та звитягу, героїзм: “Ліпше б вам не знати зроду, / Що то є таке війна – / Точить кров, неначе воду, / Сльози, біль несе вона. / Та коли ворожа сила / В наш хороший край вступила / І несе неволю всім, / Що ж вам іншого робити? / – Долю-волю боронити, / Захищати рідний дім” [6, 10], – що вкладається в репліки батька до синів. У межовій ситуації – на війні, брати розкриваються як контрастні образи. “Чорний хлопчик” Пашко та “білий хлопчик” Санько репрезентують у казці вибір – “ганьба чи слава?”, “продати свій край чи визволити ціною життя?”. Як правило, доля зрадника – то забуття. Так твердить Р. Завадович.

Тож, притаманні для казок опозиції добро / зло, свій / чужий, герой-захисник / злодій-лиходій роблять “ворога” упізнаванням. Зокрема, у “Казці про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море” Л. Полтави цей архетип представлений в образі багатоликого Чародія, який постійно перетворюється: то на потворного змія-велета, який прагне зруйнувати духовний центр України – Київ; або на невидимий дим у Львові, що закодовує прихованих ворогів української нації; та у чорну хату, що символізує репресійну тоталітарну машину; а також на дорогу, що несе ідею-заклик не збитися на невірний шлях [5]. Загибель злотворця від

руки козака Івасика сягає актуалізованої автором структури архаїчного поєдинку, наявного в Біблії, українських казках та епосі різних народів. Так за рахунок притаманної для казок щасливої кінцівки, Л. Полтава артикулював почуття віри у здоланність ворогів України.

Вплив на формування індивідуального досвіду дитини у віршованих казках діаспоріанців реалізується і через архетип Визволителя. Він продукує образ героя (козачка Івасика, лицаря Олександра, захисника лелек Павлика, дівчинки-спасительки з сонячними квітами), з яким має ототожнитися реальний Я-герой-дитина. Адже цей архетип пробуджується у несвідомому, за К. Г. Юнгом, коли народ слід спрямувати на правильний шлях [8, 135]. З огляду на місіонерську роль дитини, покладену на неї авторами символічних казок, суспільна модель поведінки українця, поборника прав і свобод рідної країни подавалася через властиві переваги образу козака-лицаря. Йому притаманні риси відважності, сили духу та патріотизму. В описі образу захисника письменники вдаються до народних традицій, коли зображують своїх героїв із характерним для козаків чубом, у жупані та зі зброєю – шаблею, рушницею, або мечем, готових, як у казці-поемі Р. Завадовича “Хлопці з зеленого бору”, “захищати рідний край”, “боронити країну”, “вивести з біди”, “боротися за Батьківщину”. Воєвода Олександр (Санько – “білий хлопчик”) Р. Завадовича, як і Полтавин Івасик, справжні ватажки-визволителі, бо об’єднали народ, перемогли ворога та уславили свою Батьківщину. За це вони отримали визнання та подяку від свого народу.

Павлик із казки І. Багряного теж виступає оборонцем, але він захищає маленьких лелеченят від кривдників – розбишак вовків-сіроманців. Тут письменник вдається до символізації, бо для українців лелеки є животворними оберегами, натомість вовк уособлюється із хижим, лютим началом, ворожо-руйнівною силою. Тому у переможно-визвольному вчинку “козака завзятого” Павлика простежується втілення архетипного патерну поведінки українців, яка виражається у намірах берегти національні традиції та захищати свій край.

Як бачимо, природа казки з її оптимістичним завершенням найкраще втілює споконвічні прагнення українців про перемогу над злом, одвічним ворогом незалежності України. Та і вибір головних героїв віршованих казок письменників української діаспори не випадковий. Адже діти для них виступають майбутньою опорою та провісниками майбутнього України.

Яскравий тому приклад образ дівчинки з казки “Як зла царівна предоброю стала”. У творі письменниця вдається до мотиву подорожі. І. Наріжна веде свою дитинку небезпечним, тернистим шляхом до сонячного царства за сонячною квіткою задля порятунку країни. Авторка не дає героїні ім’я, але наділяє її роллю спасительки краю, зцілювачки злої царівни. Тим самим мисткиня підносить цей образ до рівня юнгівського архетипу “дитини”. “Суттєвим аспектом мотиву дитини, –

твердить К. Г. Юнг, – є його майбутній характер. Дитина – це потенційне майбутнє” [9, 214]. Так і в казці І. Наріжної, дівчинка-спасителька дістає на небі від міфологізованого сонця квітку, яка символізує милосердя, що долає пійтму. У цьому бачиться сподівання письменниці, що майбутнє покоління зробить Україну щасливою: “Голод в тім краю давно вже утих. / Люди й не згадують давнішнє горе, / Їхні лани, мов широкєє море / Скільки доглянеш – ген хвилями грають, / Співи щасливі навколо лунають, / В них вихваляють дівчину малу / Й добру царицю – колись таку злу...” [2, 38].

Казки письменників української діаспори вирізняються своєю національною архетипною образністю. Архетипи матері-Батьківщини, Визволителя та ворога в проаналізованих творах виражаються в образах України, козачка-лицаря, дівчинки-спасительки, Чародія-змія. Архетипи у цьому випадку виступають патернами поведінки, прийнятої у культурі українців, а письменники – медіаторами, які через казки транслюють українські архетипні цінності юному читачу. У казках автори прагнуть до становлення сильних індивідуальних рис у молодій особистості, на яку покладається місіонерська роль – розбудова української державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І. Казка про лелек та Павлика-мандрівника / Іван Багрянний. – К. : Смолоскип, 2011. – 48 с.
2. Наріжна І. Як зла царівна предоброю стала / Ірина Наріжна. – Львів – Краків : Українське видавництво, 1942. – 38 с.
3. Нямцу А. Традиционные сюжеты, образы, мотивы / Нямцу А. Е. – Черновцы : Рута, 2001. – 157 с.
4. Перелісна К. Три правди / Катерина Перелісна. – Торонто : УПЛДМ, 1994. – 24 с.
5. Полтава Л. Казка про Чародія-лиходія, Івасика і Чорне море [Електронний ресурс] / Леонід Полтава // Весела абетка. – Режим доступу до тексту : <http://abetka.ukrlife.org/charod.html>
6. Роляник Р. Хлопці з зеленого бору / Р. Роляник. – Мюнхен : Видавництво “Нашим дітям”, 1948. – 62с.
7. Чуб Д. Літературна спадщина Івана Багряного / Дмитро Чуб // Чуб Д. Люди великого серця. – Мельборн – Австралія : Ластівка, 1981. – С. 213 – 234.
8. Юнг К. Г. Психологія та поезія / Карл Густав Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – С. 119 – 138.
9. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Густав Юнг; Переклад Катерини Котюк. – Львів : Видавництво “Астролябія”, 2013. – 588 с.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2017 року